

Prikazi htonskih božanstava na novcu Farosa

Jurić-Bubić, Silvija

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:272535>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Silvija Jurić-Bubić

**PRIKAZI HTONSKIH BOŽANSTAVA NA
NOVCU FAROSA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

Silvija Jurić-Bubić

**PRIKAZI HTONSKIH BOŽANSTAVA NA
NOVCU FAROSA**

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: prof. dr. sc. Jasna Jeličić-Radonić

Zagreb, 2022.

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. Faros – stari grad Antike	2
3. Demetrin kult	4
3.1. Prikaz Demetre	5
4. Perzefona.....	6
4.1. Prikaz Perzefone	7
5. Zeus.....	10
5.1. Prikaz Zeusa.....	11
6. Dioniz.....	13
6.1. Prikaz Dioniza.....	14
7. Zaključak.....	16
8. Literatura.....	17

1. Uvod

Prema bibliografskim podacima kronologiju i tipologiju farske kovnice kreirao je Josip Brunšmid, hrvatski arheolog i numizmatičar. Glavna tematika rada su prikazi htonskih božanstava na novcu Antike pronađenog u arheološkim iskopavanjima Starog Grada na Hvaru i pojašnjenja vezano za njihove kultove. Smatra se da su na istočni Jadran grčki kolonisti sa sobom donijeli važnu civilizacijsku vještinu kovanja novca. Otkrivanje antičkih kovanica odaje nam dašak grčkih civilizacijskih kretanja koja su se širila kolonizacijom. Autorica će čitatelja upoznati s vrstama pronađenog antičkog novca i prikazima na njima te povezanosti prikaza sa htonskim božanstvima, posebice: Demetre, Perzefone, Zeusa i Dioniza te njihovim kultovima. Sama činjenica da se oni i obilježja njihova kulta, nalaze na licu ili naličju kovanica dovoljno govori o njihovoj moći, veličini i utjecaju u tadašnjem društvu, još od osnivanja kolonije Pharos. Pronađeni primjerci kovanica potiču iz najranijih emisija Grčke kolonije Pharosa i različite su nominalne vrijednosti. Na svakom aversu i reversu ostali su sačuvani likovni prikazi koji odaju o kojem je božanstvu riječ ovisno o stupnju oštećenosti kovanice. Arheološka iskopavanja zaslužna su za početak istraživanja numizmatike na hrvatskom području zbog brojnih pronađenih numizmatičkih pronalazaka koji predstavljaju povijest jedne izuzetne civilizacije. Ti pronalasci su proširili spoznaju o razdoblju Antike na hrvatskim područjima.

1

2

2. Faros – Stari Grad Antike

Smatra se da je Faros osnovan u obliku grčke kolonije s doseljenicima egejskog otoka Pharosa . Ta kolonija Parana osnovana je 384./3. godine prije Krista, zahvaljujući Dioniziju starijem, sirakuškom tiraninu¹ i njegovom nasljedniku Dioniziju mlađem. Parani su protjerali autohtono stanovništvo i osnovali su 384. pr. Kr. koloniju Far (grčki *Φάρος*, *Pháros*) koji se smatra kao jedan od najstarijih gradova na istočnoj obali Jadrana. Grčka civilizacija je svojim kulturnim dostignućima unaprijedila kvalitetu življenja na prostoru Farosa. O tome svjedoči rijetka pronađena ostavština, koju nije bilo lako pronaći s obzirom na to da se na antičkim ostacima razvio sadašnji grad sa svojim stanovništvom. Zahvaljujući arheološkim istraživanjima znamo da se radi o jedinstvenom spomeničkom kompleksu, u blizini crkve sv. Ivana i Remetina vrta. Zna se da je grad bio fortifikacijske strukture, opasan bedemima. Bedemi su bili zidani velikim, kamenim blokovima. Način gradnje zidina s velikim blokovima bio je lakši i prikladniji za zidanje. Otkriveni su dijelovi južnih i istočnih zidina čiji su pronađeni ostaci u obliku velikih kamenih blokova kao i ostaci rane grčke arhitekture u raznim arheološkim nalazima. Zahvaljujući njima osim pronađenih keramičkih nalaza, pronađen je novac s likovnim prikazima htonskih božanstava i simbolima vezanih uz njihov božanski kult. Nađeni primjerci brončanog novca bili su znatno korodirani pa su mnogi ostali neidentificirani. Oni koje se uspjelo identificirati pronađeni su u arheološkim ostacima prvog, grčkog stambenog bloka na dubini od 2 metra i 55 centimetara unutar sloja zemlje crvenice i kod jugoistočnih bedema na sloju crne zemlje. Novci su po vrijednosti bili male nominalne vrijednosti. Na aversu, manje oštećenoga primjerka, unutar kružnice, nalazio se likovni prikaz Demetre s glavom okrenutom nadesno, a način na koji joj je skupljena kosa čini frizuru specifičnu za to razdoblje. Na reversu, unutar kružnice, likovni prikaz jarca, okrenutog na lijevu stranu. Drugi pronađeni primjerak bio je znatno oštećeniji, ali se u

¹ Dionizije Stariji (grčki *Διονύσιος ὁ Πρεσβύτερος*, *Dionýsios ho Presbýteros*), sirakuški tiranin (Sirakuza, oko 430. pr. Kr. – ?, 367. pr. Kr.). Zavladao 405. pr. Kr. U ratovima protiv Kartage nije uspio izvojevati potpuno oslobođenje Sicilije, ali je proširio svoju vlast na južnu Italiju i osigurao prevlast Sirakuze na Tirenskome moru. Važno je i njegovo kolonizatorsko djelovanje na Jadranskome moru: kolonizirao je Sirakužane u Adriji, osnovao kolonije Anconu i Numanu te zaposjeo Vis. Od 385. do 384. pr. Kr. podupirao je Grke s otoka Para da osnuju naseobinu u Starigradu na otoku Hvaru. Citiranje: Dionizije Stariji. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 3. 2022.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15302>>

njegovom reversu također nazirao lik jarca okrenutoga na lijevu stranu, no oblik glave na aversu bio je okrenut na desnu stranu. Novac je bio bakreni, nije sadržavao olovo, a imao je određeni postotak kositra. Takav sastav obrade kovanice prema Jasni Jeličić Radonić i Miroslavu Katiću: „ se poklapa s primjerkom novca u Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu (3 / inv. br. 3078), koji je istog sastava, a nosi na reversu oznaku ΠΑΠΙ. Istom tipu novca pripada još nekoliko primjeraka pronađenih u najdonjim slojevima arheološkog lokaliteta u Remetinu vrtu.“ (Jeličić Radonić, Katić : 2015 : 118). Smatra se da su kolonijalisti ovakve primjerke donijeli sa sobom, a prve emisije Farska kovnica kuje po uzoru na njih i tako stvara nove imitacije takvih uzoraka. U ovom slučaju se prvenstveno radi o novcu male nominalne vrijednosti. Na reversu parskog novca likovni je prikaz jarca koji hoda dok na reversu novca Farskih emisija tijelo jarca je u statičnom položaju, a zajednički im je okrugli pažljivo rezani rub kovanice. Farski primjerci iz prve skupine su specifični po tome što nisu podvrgnuti naknadnom prekivanju. Smatra se da se u razdoblju poslije 344. godine prekivao Dionizijev brončani novac koji nije više bio u optičaju. Zahvaljujući arheološkim istraživanjima i pronađenim novčanim primjercima omogućena je katalogizacija farskog novca i utvrđena je precizna kronologija njihova nastanka. Zanimljiva je činjenica da su se na aversima kovanog novca najčešće prikazivali simboli iz grčke mitologije, a na reversima prikazi koji su govorili o gospodarskom karakteru kao npr. jarac, koza, grozd ili kantaros.² Farski primjerci novca su izrazito visoke kvalitete , a na onim očuvanijim primjercima može se vidjeti visoka vještina izrade. To su prema Jeličić-Radonić: „reprezentativni primjerci farske hemilitre s glavom Zeusa i trijasa s glavom Perzefone te Demetre na polovici i trećini trijasa, glavnih božanstava Farosa zastupljenih na aversu, dok je na reversu uvijek prisutan jarac odnosno grozd, simbol Dioniza“. (Jeličić Radonić i dr. : 2017 : 7).

² kantar (grč. *κάνθαρος*), antička keramička ili metalna posuda za piće s dvjema nasuprotnim ručkama koje nadvisuju rub, te s postoljem u obliku noge. Kao oblik keramičke posude poznat je već u eneolitičkim kulturama maloazijskoga (Troja) i jugoistočnoga europskog prostora (bubanjsko-salkučanska kultura). Klasičan oblik dobio je u radovima antičkih keramičara VI. i V. st. pr. Kr. (oslikani mitološkim prizorima). U grčkoj ikonografiji atribut je boga Dioniza. kantar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 19. 3. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30238>>.

3. Demetrin kult

Jedan od prvih kultova na Farosu je kult obožavanja Demetre i pretpostavlja se da se nekoć zvao: *Demetrijada*. Prema bibliografskim podacima: u grčkoj mitologiji Demetra je bila kći božanstva Krona i Reje, sestra i supruga Zeusa i Perzefonina majka. Prema legendi Kron ju je progutao te je živjela u njemu sve dok ju nije oslobodio. Prema mitologiji, njezinu kćerku Perzefonu, na prevaru, je oteo Had kralj podzemlja. Demetra je štovana kao božica zemlje, plodnosti, ratarstva, a u prvom redu žita. Smatra se da je ona naučila ljude poljoprivredi i obrađivanju zemlje, jer su do tada bili bazirani samo na stočarstvo i lov. Nakon što joj Had otima kćer ona zapostavlja zemlju zbog potrage za kćeri i nastupa velika glad. Tijekom svoga putovanja, za vrijeme lutanja i traženja kćeri, otkriva svoje tajne misterije ljudima iz Eluzine i nastaju Eluzinske misterije. Time se uvodi eshatološki aspekt koji dovodi do promjene kulta u misterijski. Smatra se da je ona u ikonografskim atributom-škrinji donijela svoje misterije na Tasos. Time je prenijela svete predmete njezinog kulta koji će se koristiti u obredima obožavanja božice Demetre poput religijskog čina. Za taj prijenos kulta velike božice na Faros svjedoče nađeni primjerci nova s Demetrinim likom, male nominale koji su označeni legendom grada u kojem su kovani, u skraćenom obliku. Protukolonisti su ih donijeli sa sobom na Faros i iskovali primjerke istog tipa i iste vrijednosti, ali s legendom novog grada u kojem će ga koristiti. Obredi obožavanja su imali cilj, a to je bio: vječni život, odnosno život i nakon smrti, zagrobni život. Božici Demetri su se molili za dobre usjeve i blagostanje. Prema mitologiji, za vrijeme Demetrine potrage za kćeri, nakon što polja ne rode, a usjevi ne uspiju, ljudi su gladovali i molili Zeusa da učini nešto. On naređuje Hadu da vrati Perzefonu majci na određeno razdoblje. Perzefona je s majkom provela na zemlji dvije trećine godine, a s Hadom u podzemlju jednu trećinu godine. Neke od svetkovina koj su se održavale u Eleuzini u čast božice Demetre bile su: „Haloa“ – svetkovina koja je započela u Ateni, a završila u Eleuzini i održavala se u prosincu. Zatim „Chloia“ praznik slavljenja žita koje tek počinje nicati, a održava se u Eleuzini u rano proljeće. Zatim svetkovina „Thargelion“ žrtvovanje ovna božici Demetri. Zatim svetkovina „Proerosia“ ta se svetkovina održavala prije oranja zemlje za sjetvu, a vjerojatno se održavala u rujnu. Zatim svetkovina „Thalysia“ kao festival zahvale

koji se održava u jesen. Posljednja je „Thesmophoria“ koja je ženska svečanost namijenjena poboljšanju plodnost zrna sjemena. Prikazi božice Demetre su u pravilu bili s njezinim poznatim atributima poput klasja, roga prepunog voća, cvijeća i žita. Ponekad je bila prikazivana kako se vozi u kočiji koju su vukli konji ili zmajevi, ponekad je prikazana kako stoji, hoda, a ponekad kako sjedi na prijestolju, ili sama, ili sa svojom kćeri Perzefonom.

3.1. Prikaz Demetre

Na pronađenim primjercima novca farske kovnice nalazi se na aversu likovni prikaz Demetrine glave u profilu i okrenut je na desno. Prikaz jarca je na reversu, okrenut je u lijevo, u egzarhu je vidljiva legenda $\Phi\Lambda$, i pripada ranim emisijama farske kovnice. Pronađena su takva dva primjerka. Smatra se da je novac s takvim prikazom vjerojatno nastao u istom razdoblju zajedno sa pronađenim novcem hemilitre s Zeusom i trijasima s Perzefonom, odnosno kao polovice trijasa u prvoj polovici četvrtog stoljeća prije Krista. O tome svjedoči izgled njezine frizure na očuvanijem primjerku kovanice jer prikazuje njezinu kosu skupljenu u krobilos, karakterističnu, antičku frizuru za imućnije, dugokose žene. Pronađeni primjerak pripada I. skupini farskog novca tipa Demetra/jarac. Taj brončani novac pronađen u arheološkim iskopavanjima vjerojatno je nastao kao imitacija tog tipa novca matičnog grada i donijeli su ga sa sobom kolonisti. Prema istraživanjima ta dva pronađena primjerka izrađena su od debelih pločica s okruglim pažljivo rezanim rubovima. Unutar linearne kružnice na reversu jarac hoda, što je karakteristično za parski novac, naime na reversu novca farskih misija jarac stoji i okrenut je na lijevu stranu. Na očuvanijem primjerku Demetrina glava je okrenuta na desno, a na onom više oštećenom, vidljivo je da je okrenuta u na lijevu stranu. Još nekoliko značajnih primjeraka pronađeno je u najdubljim slojevima arheološkog lokaliteta u Remetinom vrtu, za koje se pretpostavlja da pripadaju istom tipu novca. Prema karakteristikama nalazišta, naime ove su kovanice pronađene u paljevinskom sloju sonde i u sjevernom profilu sonde, na sloju zemlje crnice pa se smatra da su tamo još prije gradnje jugoistočnih bedema. Iz tog razloga su kategorizirane u I. skupinu farskog tipa novca.

Sljedeće dvije skupine iste su nominale i tipa, al se razlikuju ovisno o načinu na koji je usmjeren njihov likovni prikaz, odnosno je li okrenut na lijevu ili desnu stranu. Druga skupina npr. predstavlja likovni prikaz Demetre s glavom okrenutom na desno kosom uvijenom u pundžu te na reversu s kozom okrenutom također na desno. Unatoč istrošenosti arheoloških nalazaka, na određenim kovanicama likovni prikazi su jasni dok se na onim istrošenijim jedva naziru, ali se ipak vide. Ta istrošenost dokazuje veliki optički efekat te male nominale farskog novca. Treća skupina prikazuje glavu Demetre okrenutu na lijevu stranu, na aversu, a na reversu prikaz koze, okrenute također na lijevu stranu. Prilikom istraživanja Farosa pokazuje se da je to najrasprostranjenija skupina farskog novca male nominale. Prema bibliografskim podacima u numizmatičkoj literaturi i prema Brunšmidovoj klasifikaciji smatra se da bi na novcu ovakve male nominale, mogla biti prikazana i Artemida/koza, jer je frizura Demetre na farskom novcu uvijena u pundžu, dok je kosa ženskog lika na farskim primjercima jednostavno uvijena. Također su otkriveni primjerci novca male nominale, trećine triasa s Demetrom na aversu, a na reversu je umjesto jarca, prikaz koze. Pronađeni primjerci brončanog novca male nominale s prikazom Demetre, svjedoče o prijenosu kulta velike božice na Faros, jer su označeni etnikonom matičnog grada: ΠΑΡΟΣ.

4. Perzefona

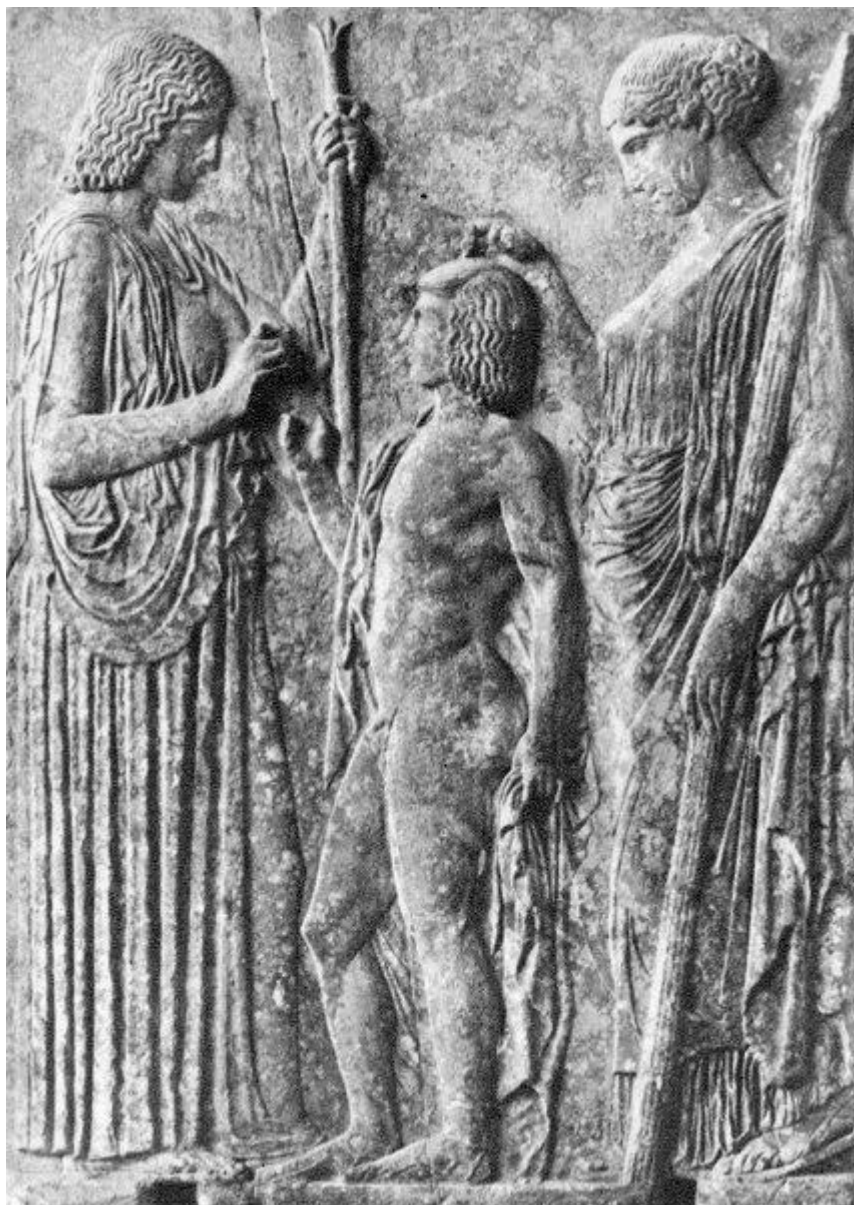
Prema grčkoj mitologiji Perzefona je kćer Demetre i Zeusa, Boga neba i kralja Bogova. Oni su također bili brat i sestra jer je Zeus bio Demetrin mlađi brat. Demetra je obasipala ljubavlju svoju kćer Perzefonu i njih dvije su imale jako blizak odnos. Prema legendi to je trajalo sve dok jednog dana Perzefoni nije privukao pažnju jedan predivan cvijet i nakon što mu se približila, odjednom je Had, kralj podzemlja probio tlo i oteo Perzefonu te ju ukrao u kočiju i odveo u podzemlje. Prikaz Perzefone je iz tog razloga bio ili kako sjedi u kočiji, s vjencem klasja na glavi, ili na prijestolju, s bakljama, jer je u podzemlju mračno. Shrvana Demetra tražila je kćer deset godina dok nije saznala gdje se ona nalazi. U tom vremenskom razdoblju traženja kćeri, ona

je zapostavila zemlju i došlo je do velike gladi pa su ljudi molili Zeusa da učini nešto. Zeus je odlučio da Perzefona s majkom na zemlji provede dvije trećine godine, a jednu trećinu s Hadom u podzemlju. Njezina prisutnost na zemlji obilježava godišnja doba, a u zimsko godišnje doba je u podzemlju sa Hadom. članovi Demetrinog i Perzefoninog kulta na njezin uspon na zemlju gledali su kao simboli ponovnog rođenja. Do tada živa bića nisu nisu uspijevala izaći iz Hadovog podzemlja. Obožavatelji njihova kulta poštovali su ciklus smrti i ponovno rađanje te su vjerovali da će im obredi, njima u čast, omogućiti ugodan život u podzemnom svijetu. Prema grčkoj mitologiji Perzefona se u podzemlju lijepo slagala s Hadom i njihov se odnos uspoređivao s vladavinom Zeusa i Here, kralja i kraljice neba, a tako su oni bili kralj i kraljica podzemlja koji su imali još stabilniji odnos. Perzefonin kult je neposredno povezan sa Demetrinim kultom i one su zajedno bile štovane u Thesmoforijama te su im podanici s dubokim štovanjem prinosili žrtve i svoje molitve.

4.1. Prikaz Perzefone

Više primjeraka novca s prikazom Perzefone na aversu i koze na reversu pronađeno je u arheološkom iskopavanju, u Remetinom vrtu. Na otprilike istoj dubini, otkriveno je pet komada novca, ali ovaj put srednje nominale, trijasa. Na aversu nalazi se likovni prikaz mlade ženske glave, okrenute na lijevo, na kojoj se nalazi vijenac od klasja. Likovni prikaz koze, na naličju kovanice okrenut je na lijevu stranu, a ispred koje se nalazi tanka biljka također u linearnoj kružnici. Na drugom primjerku novca, na aversu je umjetnički likovni prikaz Perzefone također okrenute na lijevu stranu, a u prikazu njezinoga profila vidi se kosa, spletena u pletenicu, a na glavi je prepoznatljiv ukras s vijencem od žitnog klasja. Prvi primjerak je pronađen na dubini od 263 cm, a drugi 268 cm.. Na reversu je lik jarca u statičnom položaju, kvalitetno izrađenih detalja, a ispred njega također prikaz biljke dok je ispod crte legenda grada [Φ]A. Detaljno je razrađeno krzno jarca na njegovom vratu, stražnjim nogama i leđima, a ta preciznost prikaza govori dovoljno o vrhunskoj kvaliteti izrade. Kovanice su izrađene od debelih pločica, a njihov je rub karakteristično ukošen. Ovi se

pronađeni primjerci razlikuju od prvotno nađenih nalazaka jer su malo lakši od njih premda su slične veličine. Sljedeći, malo uščuvaniji primjerak istog tipa kovanice, pronađen na sličnoj dubini prikazuje na aversu također Perzefonu, a na svome reversu lik jarca s naglašenijom muskulaturom tijela. Novac istog tipa, srednje nominalne vrijednosti, pronađen je i u sondi VII, a smatra se da je prekovan na novcu Isse, tipa Artemida. Prema nalazima u Remetinom vrtu, arheolozi smatraju da je farskim misijama s likom Perzefone prekivan ne samo sirakuški novac nego i isejski. Prema Nenadu Cambiju: „vrlo zanimljiv problem nudi tzv. novac Jonios. To su uglavnom raznovrsni prekovi koji nemaju jasan otisak pa su s ikonografskog i umjetničkog gledišta slabo iskoristivi. Neprekovani novac znatno je važniji i jedino takav pruža mogućnost za rješavanje problema ličnosti i karaktera prikaza“ (Cambi:2020:70). Sveukupno je takvih primjeraka prikaza Perzefone u sondi VII pronađeno pet komada na dubini od otprilike 261 – 268 cm. Novac istog tipa pronađen je u arheološkim iskopavanjima i u sondi I kod sjeveroistočnog ugla bedema uz njegov temelj. Tu se također radi o prekovu na novcu Ise tipa Artemida/osmokraka zvijezda. Osim prepoznatljivog lika Perzefone okrenute ulijevo ima značajnu karakteristiku na naličju kovanice, na kojoj je lik jarca, a to su njegovi izvijeni rogovi i izdužena jareća bradica. Na kovanici u linearnoj kružnici nalazi se etnikon ispod crte. Kovanica, novca polovice trijasa, srednje nominalne pronađena je u istočnom profilu sonde IX, Perzefona je na aversu, a na njezinom reversu nalaze se tragovi likovnog prikaza zvijezde. Zanimljivost je da je na novcima srednje nominalne, na aversu prikaz jarca slično razrađenog tijela kao i na prikazima jarca na novcu Zeus/jarac i Demetra/jarac, samo što je ispred njega prikazana stabiljka.

Slika 2³

³ DEMETRA predaje zrnje žita Triptolemu, reljef iz Eleuzine, V. st. pr. Kr., Atena, Nacionalni muzej

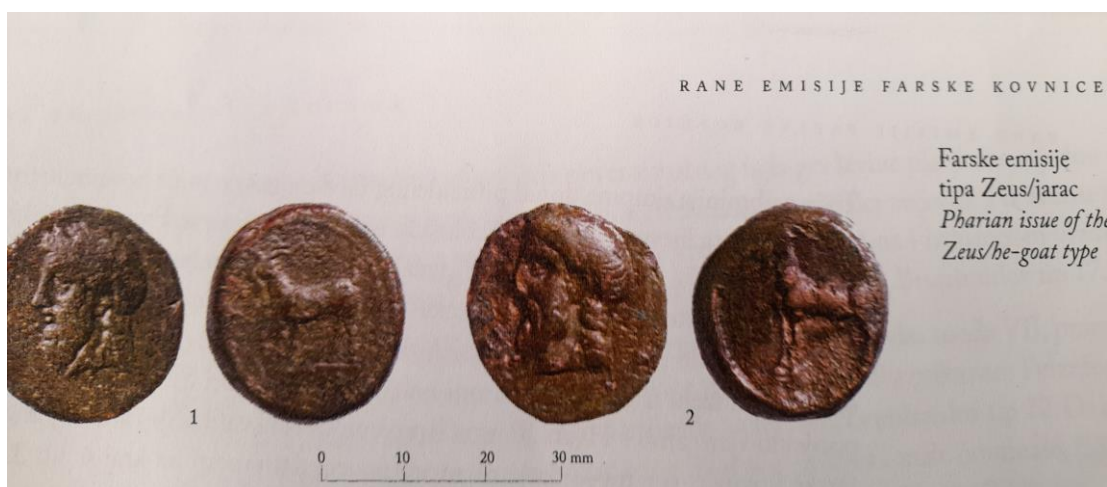
5. Zeus

Zeus je smatran najvećim od najvećih i kao Bog svih Bogova. Prema opisu u hrvatskoj enciklopediji: “ Zeus (grč. *Ζεύς, Ζεύς*), vrhovno božanstvo grčke religije (jedino grčko božanstvo čije je ime sigurno indoeuropsko), otac bogova i ljudi te mnogih mitol. bića. Izvorno je bio štovan na otvorenom kao božanstvo neba i gora (Olimpski Zeus). Sin Kronov i Rejin, koja ga krije od oca; brat i muž Herin; otac Atene iznikle iz njegove glave. U silnoj bitki protiv oca Krona i titana osnovao je vlast olimpskih bogova; gospodstvo svijetom podijelio je s braćom Posejdom i Hadom. Znakovi njegove moći i znamen života njegova je neiscrpna moć rađanja. Potomci su mu Apolon, Artemida, Hermes, Afrodita, Dionizije, Ares, Hefest, muze, Heraklo i dr.“⁴ Zeusa smatraju božanstvom koje ima moć nad svim silama prirode. Njegov lik prikazuju kao muškarca koji čvrsto u šaci drži munju, a ponekad drži i dvije baklje. Gospodar je munja, kao i gospodar kiše, groma, vjetra ostalih sila. Zeus pripada tezmoforijskom kultu. Na pronađenim primjercima novca nominale hemilitre vidljiv je trud i preciznost u izradi detalja iz čega se može zaključiti da se radi o kvalitetnim majstorima izrade kovanica. Prikazi koze ili jarca na reversima, simboliziraju životinje koje su prinesene kao žrtva u zahvalu božanstvima, u procesijama. Na egejskim se otocima spominjao Zeus Ebuleus ili „dobro savjetovani Zeus“ i prema mitologiji smatran je kao vodič Perzefone u podzemni svijet. Karakteristično je da se Zeus prikazivao i u liku starca i u liku mladića.

⁴ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67177>

5.1. Prikaz Zeusa

Na novcu pronađenom u arheološkim iskopavanjima u Remetinom vrtu, pronađen je novac s prikazom Zeusa na Aversu u skladu prikaza htoničkog karaktera religije Farosa. Pronađen je s unutarnje strane istočnog bedema na dubini od 110 cm, u sloju zemlje crvenice. Vrijednost kovanice je velike brončane nominale hemilitre, tipa Zeus/Jarac. Prikaz glave Zeusa na aversu, u profili ovjenčanog lovorovim vijencem s lijepo izvedenim crtama lica. Prikaz na reversu je jarac okrenut na lijevu stranu, a unutar linearne kružnice, ispod crta, naziru se slova etnikona (ΦA). Precizan likovni prikaz Zeusove frizure govori o vrsnom majstoru koji je izradio kalup. Prikaz jarca s izvijenim rogovima, jarećom bradicom, izrađenim krznom na trbuhu, leđima i stražnjim nogama te pažljivo oblikovanim papcima je detaljan. Drugi je primjerak pronađen na prijelazu sloja zemlje crnice u sloj crvenice, na dubini od 300 cm. Na aversu je lik Zeusa okrenutog na lijevu stranu, ali drugačijeg tipa prikaza. Potiljak glave mu je zaobljeniji, frizura također završava pletenicom, ali je izraženija zjenica lijevog oka. Prikaz jarca na reversu je također izražajniji i ljepše obrade. Na pronađenim primjercima novca nominale hemilitre vidljiv je trud i preciznost u izradi detalja iz čega se može zaključiti da se radi o kvalitetnim majstorima izrade kovanica. Prikazi koze ili jarca na reversima, simboliziraju životinje koje su prinesene kao žrtva u zahvalu božanstvima, u procesijama. Prema arheološkim istraživanjima može se utvrditi i kronologija pronađenih nalazaka novca velike brončane nominale, tipa Zeus/jarac. Oni su pronađeni u najranijim slojevima prve parske naseobine što govori o ranom emitiranju farske hemilitre. Na slici 2, mogu se vidjeti razlike pronađenih primjeraka farske emisije tipa Zeus/jarac. Primjećuje se znatna razlika u obradi likovnog prikaza glave Zeusa i reversa na kojemu je prikaz jarca. Drugi pronađeni primjerak nalazio se pri samom dnu kule na prijelazu ilirskog u grčki sloj i smatra se da pripada varijanti Brunšmidova tipa 5, iako nema prikaz zmije ispred jarca na reversu.

Slika 2⁵

Još jedna pronađena kovanica s likom Zeusa prikazuje ga također ovjenčanog lovorovim vijencem. Kovanica je vrijednosti hemilitre i okrenutom Zeusovom glavom u lijevu stranu, unutar linearne kružnice. Na naličju kovanice nalazi se lik jarca kako stoji na gredi, isto okrenut na lijevu stranu u linearnoj kružnici, a u odsječku je natpis ΦΑΡΙΩΝ. Kovanica je izrađena od bronce, promjer joj je 24 mm, a težina joj je 15,03 g. Taj primjerak je pronađen u Remetinom vrtu, trećoj sondi. Svakako je potrebno spomenuti da se još sedamnaest primjeraka faroskog novca koji su pronađeni između Splita i Solina, nalaze u numizmatičkoj zbirci Magyar Nemzeti Múzeum⁶, u Budimpešti. Jedan od tih primjeraka je drugačije izrade od „klasičnih primjeraka“ sa Zeusom i kozom. Kovanica je velike nominale, s prikazom Zeusa na aversu i kozom na reversu. Smatra se najranijim primjerkom novca Farosa i smjesa se u razdoblje prve polovice 4. stoljeća.

⁵ Jeličić Radonić, Jasna, Katić, Miroslav (2015.) *Faros osnivanje antičkog grada*. Književni krug, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Splitu, Split, str.125.

⁶ Bonačić, Mandinić, Maja, UDK: 737.1 (497.5 Hvar, Vis) "652" Maja Bonačić Mandini Izvorni znanstveni članak, pristupljeno 16. svibnja 2022. Obraden je novac Isse i Farosa (4.-2. st. pr. Kr.) iz zbirke Magyar Nemzeti Múzeum u Budimpešti. Među njima se nalazi i ostava faroskog novca nađena u splitskom polju, koja se može datirati u konac 3. st. pr. Kr.

6. Dioniz

U mitologiji se smatra Bogom uživanja, plodnosti, vina. U jednoj od inačica njegovog nastanka mitologija ga predstavlja kao sina Boga Zeusa i smrtnice Semele. Njegov opis prema hrvatskoj enciklopediji: “Krenuo je ovjenčan lovorom i bršljanom na put u daleke zemlje, u pratnji razuzdanih polubožanskih bića: silena, satira, menada, tijada i nimfa. Na svojem trijumfalnom putu, koji simbolizira širenje kulta vina, dopro je sve do Indije. Pustolov, kojega su oteli tirenski gusari, oženio se na Naksu napuštenom Arijadnom, javljajući se kao simbol pijanstva i ljubavnoga zanosa pod različitim imenima (u antičkoj Italiji kao *Liber* ili *Liber pater*) kroza sve civilizacije do danas. U drugome mitu, Dioniz je progonjeno, ubijeno i uskrslo božanstvo, kao i njegov egipatski dvojnik Oziris. Kada su Zeusova i Perzefonina sina Zagreja raskomadali titani, progutao je Zeus njegovo srce, iz kojega se kao iz zametka rodio Dioniz. Tako on postaje božanski simbol sile koja obnavlja prirodu, odnosno prirode koja umire i ponovno se rađa. S Afroditom je imao sina, Prijapa, koji je bio simbol oplodne snage muškarca. Dioniz je zaštitnik orfičkih misterija i tajanstvenih orgija što su ih u vezi s njegovim kultom slavile žene svake druge godine. Njemu u počast održavale su se mnogobrojne svečanosti uz koje su vezani početci ditiramba i tragedije. Mitovi o Dionizu nadahnjivali su stoljećima likovnu umjetnost (od Praksitela do Guida Renija) i književnost (*Dionizove zgode*, ep u 48 pjevanja grčkog pjesnika Nona).⁷ Štovatelji Dionizijevog kulta su često u velikim svečanostima Anthesteria, njemu u čast žrtvovali životinje poput koze i jarca te su ga molili za blagostanje. Njegovi štovatelji su njegovali ideju o ponovnom rođenju nakon smrti. Dioniz je smatran Bogom blagostanja, plodnosti, vinove loze i zbog toga je na reversu ponekad bio i kantaros. To pokazuje vezu između matičnog grada i kolonije Faros, gdje se njegovao kult božanstva Dioniza. Festivali obožavanja Dionizijevog kulta bili su okarakterizirani vjerskom ekstazom i opijenosti. jedan od čestih epiteta kojim su ga nazivali je: “osloboditelj“ i „dvaput rođen“ (misleći na prvi put od smrtnice

⁷ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15294>, posjećeno 29. travnja 2022.

Samele, a drugi put iz Zeusova rebra). Njegova prisutnost se najviše izražavala u vinu, ekstazi, umjetnosti i zagrobnom životu.

Slika 3⁸

⁸ Terakotni reljef s prikazom Perzefone i Dioniza iz Locri Epizifirija: *Terracota relief with depiction of Persephone and Dionysus from Locri Epizifiri*, Jeličić-Radonić, Jasna, *Htonska božanstva na novcu farana*, str.133

6.1. Prikaz Dioniza

Na pronađenim primjercima u arheološkim nalazištima su likovni prikazi koji bi se mogli poistovjetiti s prikazom Dioniza su likovni prikazi jarca, zmije, i grozda na reversu kovanica. Razlog zbog kojeg je zmija jedan od prikaza njegovog kulta je taj što ona prikazuje njegovo poistovjećenje sa zmijom, povezano s njegovim orgijskim kultom uz slavljenje života. Osim prikaza Dioniza, njegove glave okrenute na lijevu strani, na aversu pronađeni su i primjerci na kojima je na reversu kantaros i skraćena legenda grada: ΦΑ. Prikazi Dioniza na kovanicama pokazuju htonički karakter religije Farosa.

7. Zaključak

U radu su obrađeni prikazi htonski božanstava na novcu Farosa. Dolazi se do zaključka da su znanstvenici u arheološkim istraživanjima Starog Grada na Hvaru pronašli među zanimljivim nalazima i najreprezentivnije primjerke farskog novca. Farska je kovnica proizvodila brojne emisije nova izlivenog u bronci ili srebru. Srebrni je novac bio tipa Zeus/jarac i pronađeni su rijetki primjerci. Od brončanog novca u radu su predstavljeni primjerci hemilitre tipa Zeus/jarac, trijasi tipa Perzefona/jarac, trijasi tipa Zeus/jarac odnosno koza, polovice trijasa tipa Perzefona/jarac i trećine trijasa Demetra/koza te novac Dioniz/jarac. Na prikazima htonskih božanstava upoznalo se s religijom Farosa i htonskim božanskim kultovima: Demetre, Perzefone, Zeusa i Dioniza. Na aversu svake kovanice prikaz je nečega što simbolizira pojedino božanstvo. Iz pronađenih nalazaka učimo o ostavštini bogatstva jedne civilizacije.

Literatura

Bonačić, Mandinić, Maja, UDK: 737.1 (497.5 Hvar, Vis) "652" Maja Bonačić Mandini
Izvorni znanstveni članak, pristupljeno 16. svibnja 2022.

Cambi, Nenad (2020.) *Umjetnost Antike u hrvatskim krajevima*, Književni krug
Split, Institut za povijest umjetnosti, Split, Zagreb.

Jeličić Radonić, Jasna, Katić, Miroslav (2015.) *Faros osnivanje antičkog grada*.
Književni krug, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Splitu,
Split.

Jeličić Radonić, Jasna, Göricke-Lukić. Hermine, Mirnik, Ivan (2017.) *Faros Grčki,
grčko-ilirski i rimski novac*, Književni krug Split, Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu,
Dominikanski samostan sv. Petra mučenika Stari Grad, Split.

Internetski izvori:

Faros osnivanje antičkog grada URL:

https://www.academia.edu/31037197/Jasna_JELI%C4%8CI%C4%86_RADONI%C4%86_Miroslav_KATI%C4%86_Faros_osnivanje_anti%C4%8Dkog_grada_Knji%C5%B Eevni_krug_Split_Split_2015._235_str (18. 5. 2022.)

Rane misije farske kovnice iz Remetinog Vrta u Starom Gradu na Hvaru URL:

<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=rane+misije+farske+kovnice>
(18. 5. 2022.)

<https://hrcak.srce.hr/file/150380>

Vjesnik Arheološkog muzeja u zagrebu, Vol.45 No.1, 2012